

Žmogaus laisvės samprata šv. Tomo Akviniečio veikale *Summa theologiae* (II dalis)

Šiame straipsnyje toliau tyrinėjama šv. Tomo Akviniečio žmogaus laisvės samprata veikale *Summa Theologiae*. Straipsnyje analizuojama *liberum arbitrium* galia ir valia, kurios, pasak Tomo, reprezentuoja žmogaus laisvę. Sykiu mėginama persvarstyti, ar pamatuoti argumentai teoretikų, tvirtinančių, kad Tomo mąstyme įvyko pokytis žmogaus laisvės klausimu, lyginant ankstyvąjį-vidurinįjį ir vėlyvąjį kūrybos laikotarpius.

The article further analyses St. Thomas Aquinas' conception of human freedom in his work *Summa Theologiae*. It deals with power of *liberum arbitrium* and the will which according to Thomas represent human freedom. At the same time it tries to reconsider the arguments of theoreticians who assert that there are changes in Thomas' thought about human freedom comparing early-middle and late periods of his work.

Įvadas

Šis straipsnis yra tęsinys teksto¹, kuriame buvo pradėta analizuoti *Summa theologiae*, pirmoji jos dalis – *Prima Pars*, tyrinėjant Tomo Akviniečio žmogaus laisvės teoriją. Nuosekliai judėsime toliau. Pereinant prie *Prima Secundae* dalies, peržengiama chronologinė riba, kurią nurodo pokyčio Tomo mąstyme teorijos šalininkai. Pasak jų, būtent *Prima Secundae* ir kitas vėlyvasis tekstas – šeštas *De Malo* veikalo klausimas – reprezentuoja pakitusį Tomo mąstymą žmogaus laisvės klausimu.²

Šios straipsnio dalies t i k s l a s – ne tik toliau analizuoti Akviniečio laisvės sampratą, *liberum arbitrium* galios ir laisvos valios prigimtį bei funkcionavimą, laisvą žmogaus veiksmą (tai tyrimo o b j e k t a i), bet ir išsiaiškinti, ar pamatuoti pokyčio teoretikų argumentai. Pasak jų, vėlyvuju kūrybos laikotarpiu *liberum arbitrium* galios sąvoka „išnyksta“ iš jai įprasto ir net esmingo ontologinio diskurso, o analizuodamas valios ir proto sąveiką laisvame veiksmo Tomo ima traktuoti valią kaip svarbesnę veiksnį negu protas, tokiu būdu judėdamas voliuntarizmo linkme. Straipsnyje vyrauja analitinis m e t o d a s .

2. Prima Secundae

Prima Secundae tekstą galima vadinti Akviniečio antropologijos sąvadu. Ypatingos antropologijos, kurioje žmogus laikomas Dievo atvaizdu. Jo Prologe rašoma: „[Ž]mogus sukurta pagal Dievo paveikslą, o „paveikslas“ reiškia – protingas, laisvai sprendžiantis ir galintis save valdyti. Po to, kas pasakyta apie gyvą atvaizdą, t. y. apie Dievą, ir tai, kas kyla iš

dieviškosios galios Jo valia, mums lieka apsvarstyti Jo atvaizdą, t. y. žmogų, kuris dėl to[, kad yra Jo atvaizdas,] yra savo veiksmų principas, turintis *liberum arbitrium* ir valdantis savo veiksmus“.³

Tačiau *Prima Secundae* nekalba apie žmogų kaip savo veiksmų principą, pernelyg mažai kalba apie *liberum arbitrium* ir beveik nieko apie savo veiksmų valdymą ar kokius nors kitus žmogaus atributus, kuriais jis dalijasi su Dievu ir dėl kurių gali būti vadinamas Jo atvaizdu.

Tomas žvelgia į žmogų kaip į būtybę, judančią savo dieviškojo pirmavaizdžio link. Jis yra Dievo paveikslas tiek, kiek naudodamasis savo prigimties dovanomis – būdamas savo veiksmų principas, turėdamas *liberum arbitrium* ir valdydamas savo veiksmus – pats kuria savo individualią kelionę pas Kūrėją. Trumpai tariant, *Prima Secundae* antropologija plėtojama teleologinėje perspektyvoje.

Šioje perspektyvoje *liberum arbitrium* turėtų būti laikoma pamatiniu žmogaus judėjimo į Dievą principu. Tačiau ir ji *Prima Secundae* neturi deramos vietos. Tiesa, terminas *liberum arbitrium* vartojamas. Jis netgi figūruoja trijų klausimų pavadinimuose. Tačiau jokiam klausimui ar skyriui *liberum arbitrium* nėra Tomo dėmesio centre. Peržvelkime *Prima Secundae* turinį.

Nesunku pastebėti, kad ją sudaro trys stambios dalys. Pirmoje Tomas pasirenka ir pagrindžia teleologinę viso svarstymo kryptį. Kaip ir Aristotelis, jis mano, kad visos žmogaus veiklos pagrindas yra galutinis tikslas. Visa daroma dėl jo. Taigi pirmoji dalis skirta galutiniam tikslui, arba palaimai (*q. 1 – q. 5*).

Kaip žingsniuojant pamatinis judėjimo elementas yra žingsnis, taip judant į galutinį tikslą svarbiausias elementas yra žmogaus veiksmas. Tiesa, ne kiekvienas. Apie tuos veiksmus, kurie veda į galutinį tikslą, kalbama antroje dalyje (*q. 6 – q. 48*).⁴ Tomas išskiria dvi žmogaus veiksmų grupes: žmogiškus (*actus humani*) ir žmogaus veiksmus (*actus hominis*). Žmogiškais jis vadina veiksmus, „kurie būdingi žmogui, kiek jis yra žmogus“, t. y. veiksmus, „kurių valdovas yra žmogus“, „kurie kyla iš apsvarstyto noro (*ex voluntate deliberata*)“.⁵ Žmogaus veiksmai yra tokie, kurie būdingi tiek žmogui, tiek gyvūnams. Abi veiksmų rūšys veda į galutinį tikslą. Tačiau galutinis tikslas, arba palaima, yra „nuosavas žmogaus gėris“, todėl žmogiški veiksmai su juo siejasi labiau negu žmogaus veiksmai.⁶ Pirmą jis aptaria žmogiškus (*q. 6 – q. 21*), po to – žmogaus veiksmus (*q. 22 – q. 48*).

Tiesa, suformulavęs perskyrą tarp žmogiškų ir žmogaus veiksmų, Tomas tuoj pat ją pakeičia kita – valingumo-nevalingumo – perskyra.⁷ Žmogiški veiksmai prilyginami valios veiksmams, o žmogaus – nevalingiems, arba sielos aistrų, veiksmams (*animae passionis actus*) (*q. 6 – q. 7*). Tokia terminija, matyt, Tomui labiau dera prie jo pasirinktos teleologinės perspektyvos, nes galutinis tikslas pirmiausia siejasi su valia. Jis yra jos objektas.⁸ Judėjimas į galutinį tikslą ir yra žmogaus valios įgyvendinimas.

Valia funkcionuoja dvejopai: ji veikia pati (*q. 8 – q. 16*) ir įsako, ar inicijuoja, kitų galių veiksmus (*q. 17*). Pirmuoju atveju jos veiksmai taip pat diferencijuojami – pagal skirtingus objektus. Objektai yra dviejų rūšių: tikslai ir priemonės jiems pasiekti. Santykyje su tikslu valios veiksmai yra trys: paprastas noras (*q. 8 – q. 10*), džiaugsmas (*q. 11*) ir intencija (*q. 12*). Santykyje su priemonėmis jos veiksmai taip pat trys: pasirinkimas (*q. 13*), sutarimas, arba pritarimas, (*q. 15*) ir naudojimas (*q. 16*). Toliau seka diskursas apie valingus žmogaus

veiksmus. Svarstoma jų kokybė – gerumas ir blogumas – bei įvairūs atlygio, atpildo, nuodėmės ir kaltės klausimai (q. 18 – q. 21).

Po to Tomas imasi žmogaus veiksmų, arba veiksmų, būdingų visiems gyvūnams (q. 22 – q. 48). Bendros jų specifikos (q. 22 – q. 25) bei geismo ir niršto aistrų (q. 26 – q. 48) tyrimu baigiasi antroji jo antropologijos dalis.

Trečioji skirta žmogiškų veiksmų principams (q. 49 – q. 114). Jie yra dvejopi: vidiniai (q. 49 – q. 89) ir išoriniai (q. 90 – q. 114). Vidiniai principai yra galia ir įprotis, išoriniai – Dievas ir Šėtonas. Galią Tomas teigia išanalizavęs *Prima Pars*. Taigi iš vidinių principų jis tirsiaš tik įprotį.⁹ Tam skirta didelė teksto dalis: 49 – 89 klausimai. Čia aptariama bendra įpročio specifika (q. 49 – q. 54), geri įpročiai, arba dorybės, (q. 55 – q. 70) ir blogi įpročiai, arba ydos, bei nuodėmės (q. 71 – q. 89).

Išoriniai žmogiškų veiksmų principai taip pat esą du. Išorinis principas, kreipiantis į gėrį, yra Dievas, duodantis mums įstatymą ir padedantis per malonę. Principas, kreipiantis į blogį, yra šėtonas. Apie jį Tomas visai nekalba. Jis imasi tik įstatymo ir malonės. 90–108 klausimai yra garsioji Tomo įstatymo teorija. Malonei skirti 109–114 klausimai. Jais ir baigiama *Prima Secundae*.

Tokia Tomo antropologijos panorama.

2.1. *Liberum arbitrium samprata Prima Secundae dalyje*

Atrodytų, *liberum arbitrium* turėtų būti aptariama trečioje *Prima Secundae* dalyje, kur kalbama apie vidinius žmogiškų veiksmų principus. Tačiau to nėra. Tomas tik apsiriboja teiginiu, kad apie tai jau kalbėjo pirmoje *Summa Theologiae* dalyje. Vadinas, kad *liberum arbitrium* yra vienas iš žmogiškų veiksmų principų, galima numanyti.

Be to, tik netiesiogiai galima spręsti apie *liberum arbitrium* svarbą žmogaus morali-
nėje veiksenoje. Tomo tekste nei įpročiai, nei prigimtinis ar bet kuris kitas įstatymas, nei dieviškoji malonė kiekvienas atskirai ar kokioje nors sąjungoje nėra laikomi esminiais žmogaus veiksenos principais. Jų funkcijos tėra pagalbinės. Toks principas nėra ir šėtonas. Blieka manyti, kad *liberum arbitrium* ir yra tas pamatinis principas veiksmo, kuriuo žmogus įgyvendina prigimtinių judėjimą į galutinį tikslą. Juolab kad *Prima Secundae* prologo deklaruojamas ypatingas *liberum arbitrium* statusas.

Bet tos deklaracijos nėra išplėtos. Tik fragmentiškai Tomas pakartoja eilę iš *Prima Pars* žinomų *liberum arbitrium* apibrėžčių. Ji esanti paties žmogaus veiksmų valdymo pagrindas,¹⁰ judėjimo principas.¹¹ Ji yra valios ir proto sugebėjimas.¹² Ją iš esmės derėtų laikyti noru, arba valia,¹³ nors ir grindžiama protu,¹⁴ arba proto apsvarstymu (*deliberatio rationis*).¹⁵ Todėl ji turėtų būti apibrėžiama kaip laisvas iš proto kylantis sprendimas.¹⁶

Tačiau ontologiniuose *Prima Secundae* svarstymuose *liberum arbitrium* terminas beveik nepasirodo. Gana keista, bet jis dažnesnis teologiniame diskurse. Pasak Tomo, būtent *liberum arbitrium* yra žmogaus judėjimo į galutinį tikslą varomoji galia: „Kiekviena-
me judesyje, kai kas nors judinamas kito, reikalingi trys dalykai: pirma, paties judintojo judinimas, antra, judančiojo judesys ir, trečia, judesio užbaigimas, arba tikslo pasiekimas. Taigi dieviškasis judinimas yra malonės įliejimas. Judinamasis – *liberum arbitrium* – atlieka du judesius: tolsta nuo ribos, iš kur [judama], ir artėja prie ribos, prie kurios

[judama]. Šis judėjimas baigiasi, arba tikslas pasiekiamas, kai atleidžiama kaltė. Taip baigiasi išteisinimas.¹⁷ *Liberum arbitrium* duota žmogui, kad šis per ją galėtų pats save kreipti į Dievą,¹⁸ kad galėtų paruošti savo sielą dalyvauti dieviškoje pilnatvėje.¹⁹ Tačiau *liberum arbitrium* nedeterminuota judėti Dievo link. Ji yra kintanti ir nepastovi gėrio ir blogio atžvilgiu galia.²⁰ Todėl ji gali būti ir judėjimo priešinga kryptimi, arba nuodėmės, priešastis.²¹

Iš tiesų stebina, kad *liberum arbitrium* sąvoka įauga į žmogaus ir Dievo santykio aiškinimą ir visai išnyksta iš tų ontologinių struktūrų, kurios *Prima Pars* buvo priskirtos jai kaip esminės. Tyrimas stulbina. Niekur *Prima Secundae* Tomas neformuluoja teiginio, kad *liberum arbitrium* yra pasirinkimo galia. Pasirinkimui skirtas visas 13 klausimas. Tuo tarpu *liberum arbitrium* sąvoka čia nepaminėta nė karto. Teiginys, kad *liberum arbitrium* veiksmas yra pasirinkimas, figūruoja vienintelį kartą – prieštaravime paties Akviniečio tezei q. 113, a. 7, ag. 1. Matyt reikia tenkintis tuo, kad atsakydamas į prieštaravimą Tomas jo nepaneigia. Be to, niekur *Prima Secundae* jis neformuluoja, kad *liberum arbitrium* siejasi su priemonėmis tikslui pasiekti: *liberum arbitrium* sąvoka nepavartojama niekur, kur apie jas kalbama. O juk buvimas priemonių tikslui pasiekti pasirinkimo galia buvo laikomas esmine *liberum arbitrium* charakteristika. Pagaliau *liberum arbitrium* nė karto nepaminėta 13, 14, 15, 16 ir 17 klausimuose, kurie skirti aprašyti žmogiško veiksmo struktūrai, jo sudedamosioms dalims: pasirinkimo, svarstymo, sutarimo, arba pritarimo, įsakymo ir naudojimo funkcijoms. Visuose juose Tomas operuoja tik valios ir proto terminais.

Kodėl taip pakinta *liberum arbitrium* sąvokos vartojimo erdvė? D. O. Lottin ir B. Lonergan *liberum arbitrium* sąvokos išnykimą iš konteksto, anksčiau buvusio jai esminiu, laiko vienu iš pokyčio Tomo mąstyme žmogaus laisvės klausimu tezės argumentų.²²

Ar išties jis žymi pokytį?

Jau minėjau, kad *Prima Secundae* antropologija skleidžiasi teleologiniame fone. Prigimtinio žmogaus polinkio į galutinį tikslą perspektyvoje, be abejonės, svarbesnė ir reikšmingesnė toji *liberum arbitrium* funkcija, per kurią žmogus formuoja savo santykį su Kūrėju.

Aišku, to nepakanka paaiškinti, kodėl *liberum arbitrium* sąvokai nebeasistuoja toks jai svarbus 'priemonių tikslui pasiekti' terminas. Juk teleologinis kontekstas jo nepašalina. Priešingai, jis reikalauja tikslų ir priemonių jiems pasiekti perskyros. Bet ar tai reiškia, kad dera kalbėti apie naują *liberum arbitrium* sampratą *Prima Secundae* tekste – kad *liberum arbitrium* yra veiksnys, funkcionuojantis ne priemonių, o tikslų erdvėje? Kad žmogus gali rinktis ne tik priemones, bet ir galutinį tikslą? Juk rinktis nuodėmę, regis, reiškia rinktis galutinį tikslą, priešingą tam, kuris iš tiesų suteiktų žmogui prigimtinio siekio išpildymą ir „pasotinimą“. Juk nusidėdamas renkiesi nederamą, tariamą ir pražūtingą galutinį tikslą. Tuo tarpu gręždamasis į Dievą, neši savąją prigimtį ten, kur ji gali būti apvainikuota aukščiausia, tobuliausia ir pilniausia palaima. Vadinasi, *Prima Secundae* tekste *liberum arbitrium* perkeliama į tikslų lygmenį, o dėl jos žmogus tampa visiškai ir absoliučiai apsprendžiančia save būtybe, apsisprendimo metu neturinčia būtino sąryšio nei su galutiniu tikslu, nei su savo Kūrėju? Trumpai tariant, ar galima kalbėti apie reikšmingą lūžį Tomo mąstyme apie 1269–1270 metus? Būtent tada buvo rašoma *Prima Secundae*. Būtent tuo metu Paryžiaus universitetinėje bendruomenėje cirkuliavo draudžiamų tezių sąrašas. Akademinė nuotaika buvo gana slogi. Dėl netinkamų samprotavimų valios ir intelekto

bei laisvos žmogaus veiksenos klausimais galėjo grėsti ekskomunika.²³ Ar tai lėmė Tomo mąstymo pokytį? Ar tas pokytis apskritai buvo?

Tezei dėl naujos *liberum arbitrium* sampratos *Prima Secundae* tekste argumentų išties mažoka. Nors *liberum arbitrium* terminas vartojamas gana fragmentiškai ir jam neskiriamas joks klausimas ir joks skyrius, 49 klausimo prologe Tomas nurodo į *Prima Pars*, kur, pasak jo, buvusi padaryta *liberum arbitrium* galios kaip vidinio žmogiško veiksmo principo analizė. Taigi paskelbiama, kad galioja ankstesni svarstymai, kuriuose tvirtinamas esmingas *liberum arbitrium* galios sąryšis su priemonėmis tikslui pasiekti. Antra, *Prima Secundae* esanti pasirinkimo veiksmo ir priemonių tikslui pasiekti analizė (nors *liberum arbitrium* terminas joje visai nevartojamas) įrodo, kad *liberum arbitrium* siejasi tik su priemonėmis tikslui pasiekti ir negali disponuoti galutiniu tikslu.

Pasirinkimo problemai skirtas 13 klausimas, o apie priemones tikslui pasiekti daug kalbama tiek 13, tiek 14–17 klausimuose, skirtuose kitiems keturiems žmogiškiems, arba valingiesiems, veiksams: svarstymui, pritarimui, įsakymui ir naudojimui.²⁴

13–17 klausimų pirmuosiuose trijuose skyriuose keliami trys tie patys klausimai:²⁵

- 1) Kuriai galiai priklauso analizuojama funkcija?
- 2) Ar ji būdinga proto neturintiems gyvūnams?
- 3) Ar ji siejasi tik su priemonėmis tikslui pasiekti, ar ir su pačiu tikslu?

Suprantama, kodėl šios trys problemos Tomui rūpi. Pirmuoju klausimu jis nustato, kuriai galiai – protui ar valiai – priklauso veiksmas. Antruoju – kas protingoje prigimtyje grindžia šį veiksmą. Trečiasis klausimas dar tiksliau specifikuoja veiksmą sąryšyje su galia, kuriai jis priklauso. Mat galią diferencijuoja jos objektas – tikslas arba priemonė. Galios santykis su tikslu vienoks, su priemone – kitoks. Nustatydamas aptariamo veiksmo objektą, Tomas mėgina giliau išsiaiškinti galios, kuriai jis priklauso, funkcionavimą.

Mūsų tyrimui svarbiausias trečias klausimas. Tomas rašo, kad renkamės tik priemones galutiniam tikslui pasiekti. Tikslus renkamės tik tuos, kurie yra tarsi priemonės galutiniam tikslui.²⁶ Negalime rinktis galutinio tikslo, kuris yra palaima ir tobulas gėris: „[r]enkamės ne tobulą gėrį, bet kitas, dalines, gėrybes“.²⁷ Tas pats tinka ir svarstymui. Mat tikslui esminga būti determinuotam. Tai, kas determinuota, nėra svarstoma. Taigi svarstome taip pat tik priemones.²⁸ Tą patį Tomas kalba ir apie pritarimą,²⁹ įsakymą³⁰ ir naudojimą.³¹ Taigi visus analizuojamus veiksmus jis susieja tik su priemonėmis tikslui pasiekti.

Galiausiai Tomas teigia, kad žmogus visada renkasi, o prieš tai svarsto tik savus veiksmus,³² kurie yra kontingentinės atskirybės. Tuo tarpu jokia kontingentinė atskirybė negali turėti galutinio tikslo statuso.

Trečia, *Prima Secundae* dalyje Tomas kalba apie *liberum arbitrium* kaip apie žmogaus gręžimosi į Dievą arba nuodėmės principą.³³ Ar dabar jis susieja šią galią su galutiniu tikslu, su jo pasirinkimu? Ne. Jis susieja ją su kontingentinės atskirybės – žmogaus veiksmo – kokybe, arba veiksmo būdo lygmeniu. Veiksmo būdas yra kontingentinės atskirybės dalis. Todėl jis negali turėti galutinio tikslo statuso. Vadinasi, jį inicijuodama *liberum arbitrium*, nors ir formuoja žmogaus ir Dievo santykį, išlieka pavaldi galutinio tikslo linkmei. Juk tiek sąmoningas Dievo ieškojimas ir Jo siekimas, tiek nusigręžimas nuo Jo tėra priemonės galutiniam tikslui pasiekti, ne pats tikslas. Nuodėmė nepaneigia galutinio tikslo. Juk ir jos pasirinkimą grindžia pamatinis, prigimtinis palaimos, arba galutinio tikslo, siekis.³⁴ Tiek

gręždamosis į Dievą, tiek nusidėdamas žmogus išlieka šio tikslo linkmėje. Jis jos nesirenka. Ji grindžia kiekvieną jo pasirinkimą.³⁵

2.2. Valios ir proto sąveika laisvame žmogaus veiksmo. Laisvo veiksmo struktūra

13–17 *Prima Secundae* klausimai nagrinėja ir kitą svarbią temą, kurią jau svarstėme pirmoje šio straipsnio dalyje:³⁶ valios ir proto santykio moraliniame veiksmo temą. Tomas vėl kalba apie harmoningą jų abiejų funkcionavimą. Valia ir protas darniai sąveikauja: „Vadovaujancio proto veiksmas, susijęs su priemonėmis tikslui pasiekti, ir veiksmas valios, linkstančios į jas dėl proto vadovavimo, abipusiai suderinti vienas kito atžvilgiu (*ad se invicem ordinantur*)“.³⁷ Kaip vyksta ši sąveika?

Intelektas suvokia tikslą.³⁸ Valia ima jo siekti. Tikslo siekimas inicijuoja svarstymą. Protas svarsto ir suformuoja sprendimą, kokį veiksmą, ar veiksmus, galima atlikti, norint pasiekti tikslą. Tiesa, svarstymą inicijuoja valia.³⁹ Ji, pasak Tomo, yra materialioji svarstymo „dalis“, „nes svarstoma tai, ką žmogus nori daryti“.⁴⁰ Svarstymą užbaigia sprendimas. Po to valia jam pritaria.⁴¹ Nors pritarimas yra valios veiksmas, tačiau pritarinama ji linksta į tai, ką nusprendė protas. Todėl, pasak Tomo, pritarimą galima laikyti tiek proto, tiek valios veiksmu.⁴² Po to valia renkasi.⁴³ Po pasirinkimo ji inicijuoja veiksmo vykdymą. Tiesa, tam jai reikia proto įsakymo. Taigi pasirinkimą seka proto įsakymas, inicijuotas valios pasirinkimo.⁴⁴ Po įsakymo seka naudojimas – valios funkcija.⁴⁵ Jis chronologiškai tapatus veiksmo vykdymui, tačiau ontologiškai pirmesnis už jį, nes jis tarsi įsakymo ir veiksmo vykdymo tarpininkas, lyg įrankis veiksmui vykdyti. Ontologiniu požiūriu galutinis etapas yra veiksmo vykdymas.

Taigi 13–17 klausimai detalizuoja laisvo veiksmo struktūrą. Štai ji:

1. Tikslo suvokimas (intelektų funkcija)
2. Tikslo siekimas (valios funkcija)
3. Svarstymas (valios ir intelekto funkcija)
4. Sprendimas (intelektų funkcija)
5. Pritarimas (valios ir intelekto funkcija)
6. Pasirinkimas (valios funkcija)
7. Proto įsakymas (intelektų funkcija)
8. Naudojimas (valios funkcija)
9. Veiksmo vykdymas

Iki šiol jokiam tekste Tomas laisvo veiksmo taip neanalizavo.

Jis kalba apie glaudžią, abipusę proto, arba intelekto, ir valios sąveiką. Valios veiksmuose matyti racionali tvarka, o proto veiksmuose – tai, kas būdinga valiai.⁴⁶ Nors dauguma elementariųjų veiksmų priklauso valiai, tačiau visus juos, pasak Akviniečio, grindžia protas. Pasirinkimą įgalina valios nedeterminuotumas bet kokio dalinio gėrio atžvilgiu, jos atvirumas daugeliui galimybių⁴⁷ ir vienintelė jos determinacija bendrajam gėriui.⁴⁸ Visas šias valios savybes grindžia proto suvokimo bendrumas bei tai, kad jis daugybę dalykų suvokia kaip gėrį.⁴⁹ Pritarimą grindžia žmogaus gebėjimas prijungti siekimo judesį prie veiksmo,⁵⁰ o tai įmanoma tik dėl proto sugebėjimo reflektuoti savo siekius ir sprendimus.⁵¹ Ta pati jo savybė grindžia ir naudojimo funkciją.⁵²

Taigi protas ir valia yra neatskiriami ir vienas kitam būtini moralinio veiksmo principai. Tomas nurodo, kad valios ir proto santykis laisvame veiksmo tokse pat kaip materijos ir formos santykis substancijoje. Protas kiekviename laisvo veiksmo etape yra formalus, o valia – materialus principas.⁵³

Tomas preciziškai, tarsi anatomas tyrinėja moralinio veiksmo mechanizmą, detaliai analizuoja kiekvieną moralinio veiksmo etapą. Jo svarstymams studijuoti patogu prieš akis turėti algoritmą primenančią laisvo veiksmo schemą, pavaizduotą 1 paveiksle.

Pasak Akviniečio, bet kuris žmogiškas veiksmas prasideda nuo tikslo suvokimo. Jį seka tikslo siekimas (*A*). Pastarasis inicijuoja priemonių tikslui pasiekti svarstymą (*C*), kuris baigiasi šių priemonių siekimu (*D*). Įgyvendinus priemones, įgyvendinamas ir tikslas (*B*). Tikslo ir priemonių siekiama skirtingai. Kitaip tariant, valios funkcionavimas jų abiejų atžvilgiu skiriasi. Tikslo ji nori, turi jo intenciją ir juo džiaugiasi. Priemonės ji pasirenka, joms pritaria ir jomis naudojasi. Santykyje su galutiniu tikslu valios funkcija yra paprastas noras. Visa, kas nėra galutinis tikslas, yra priemonės jam pasiekti.⁵⁴ Visi žmogaus keliami tikslai, jei jie nėra galutinis tikslas, tėra daliniai, todėl galiausiai tėra priemonės galutiniam tikslui pasiekti. Visą priemonių tikrovę kiekvienas žmogus surikuoja vis kitaip: vienus dalykus jis laiko daugiau ar mažiau bendresniais daliniais tikslais, kitus – priemonėmis jiems pasiekti.⁵⁵

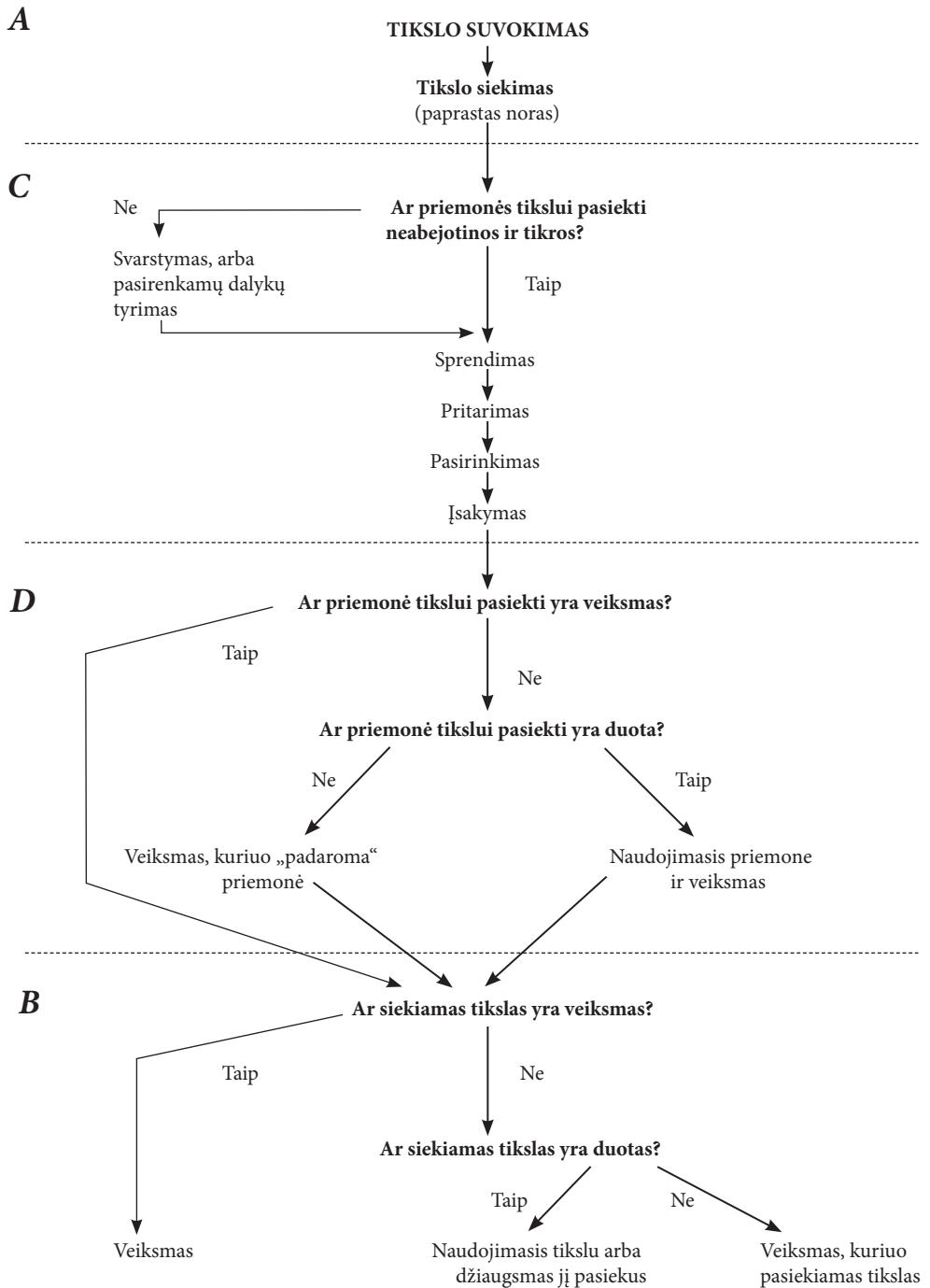
Kiekvienam tikslui pasiekti reikia priemonių. Valingai veikdamas, žmogus siekia priemonių, sprenddamas protu. Prieš tai jis tiria, kurios priemonės šiam tikslui tinka, kokios galimos kliūtys, kokie būdai joms įveikti, kitaip tariant, jis svarsto.⁵⁶ Svarstymą Tomas laiko analizės procesu.⁵⁷ Tiesa, svarstoma tik tada, kai kelias tikslui pasiekti nėra akivaizdus. Jei jis aiškus, svarstyti nėra reikalo, nusprendžiama tuoj pat.⁵⁸ Kitu atveju svarstyti būtina, kad būtume tikri dėl savo sprendimo.⁵⁹ Svarstymą užbaigia sprendimas, kuris yra tarsi si-logizmo apie veiksmus išvada.⁶⁰

Pats sprendimas neinicijuoja veiksmų. Pirmiausia reikalingas valios pritarimas tam, ką nuspręsta daryti. Tai valios patvirtinimas, kad sprendimas jai patinka,⁶¹ ir sykiu siekimo judesio prijungimas prie to, ką nuspręsta daryti,⁶² arba valios susijungimas su sprendimu.⁶³

Po pritarimo seka pasirinkimas.⁶⁴ Tai – pirmenybės vienam dalykui suteikimas prieš kitus,⁶⁵ arba vieno dalyko atskyrimas nuo kito (*cum discretione unius ab altero*).⁶⁶ Tuo jis skiriasi nuo pritarimo, galinčio apimti daug dalykų. „Svarstant gali būti surasta daug į tikslą vedančių kelių, kurie visi patinka ir todėl kiekvienam jų pritariama. Rinkdamiesi iš daugelio patinkančių dalykų, pirmenybę suteikiame vienam. Bet jei yra tik vienas patinkantis dalykas, pritarimas ir pasirinkimas skiriasi ne iš esmės, bet tik sąvoka, nes sakoma „pritariama“, kai koks nors veiksmas patinka, o sakoma „pasirenkama“, kai kam nors suteikiama pirmenybė prieš tuos dalykus, kurie mažiau patinka.“⁶⁷ Pasirinkimas yra vieno kelio tikslui pasiekti determinavimas.⁶⁸

Tai, kas pasirinkta, yra priemonė tikslui pasiekti. Ji, pasak Tomo, yra arba veiksmas, arba daiktas, lydimas kokio nors jo veiksmo – daikto padarymo arba naudojimosi juo.⁶⁹ Taigi bendru atveju visuomet renkamės tik veiksmus.⁷⁰

Pasirinkus seka valios inicijuotas proto įsakymas vykdyti veiksmą.⁷¹ „Įsakymas yra [...] ko nors nukreipimas ką nors vykdyti.“⁷² Protas gali įsakyti valiai,⁷³ jusliniam siekimui,⁷⁴ kai kuriems kūno nariams, kuriuos pats žmogus gali valdyti, pagaliau sau pačiam.⁷⁵ Proto

įsakymui nepavaldūs vegetatyvinės sistemos judesiai⁷⁶ ir visi judesiai, kuriuos valdo prigimtiniis siekis (pavyzdžiui, augimas, širdies plakimas ir pan.).⁷⁷

Įsakymą seka valios funkcija – naudojimas,⁷⁸ kurį, kaip minėta, chronologiškai, bet ne ontologiškai, galima tapatinti su veiksmo vykdymu.⁷⁹ Pasak Tomo, naudotis – tai veikimo galią prijungti prie veiksmo.⁸⁰ Valia naudojasi vidinėmis galiomis (sielos galiomis ar kuriais nors kūno nariais)⁸¹ arba išoriniais daiktais (pvz., jodinėjimas yra žirgo „naudojimas“, daužymas – lazdos). Tiesa, naudodamasi išoriniais daiktais, ji būtinai naudojasi ir vidinėmis galiomis.

Tikslas, kurio siekiama, pasak Tomo, gali būti veiksmas arba daiktas. Tačiau siekdamas tikslo žmogus visuomet ką nors daro. Kai tikslas yra veiksmas, jis yra paties žmogaus veiksmas. Kai tikslas yra daiktas, reikia žmogaus veiksmo, kuriuo daiktas=tikslas padaromas, jei jo dar nėra (pvz., gydytojas puoselėja kūno sveikatą), arba kuris yra naudojimasis daiktu=tikslu ar džiaugimasis juo (pvz., gobšulio tikslas yra turėti turto,⁸² nesusivaldančio žmogaus tikslas – kokio nors veiksmo teikiamas malonumas⁸³). Pasak Tomo, pasiekus galutinį tikslą, naudojimosi veiksmo nėra, tėra tik džiaugsmas, Tomo vadinamas absoliučiu siekimo galios judesiu pasiekus tikslą.⁸⁴ Jis esąs ramybė, nes pasiekusi galutinį tikslą, valia nurimsta.⁸⁵ Jei kalbama ne apie galutinį tikslą, džiaugsmas ir naudojimas yra tapatūs veiksmai.⁸⁶

Tokia laisvo žmogaus veiksmo chronologinė ir ontologinė struktūra. Ji gali atrodyti pernelyg smulkmeniška, perkrauta bereikalingomis perskyromis, sąvokomis ir definicijomis. Tačiau Tomui ji labai svarbi. Juk moralinis veiksmas yra pamatinė judėjimo į galutinį tikslą lastelė.

Plačiau žvelgiant, laisvą veiksmą Tomas tarsi suskaido į keturias dalis. Skaidymo pagrindas – dvejopas valios santykis su tikslu ir priemonėmis jam pasiekti. Be to, su vienos ir kitos rūšies objektais valios santykis gali būti tobulas ir netobulas. Netobulu Tomas vadina tokį santykį, kuris apsiriboja objekto siekiu be sąlyčio su juo ar be siekio išbaigimo. Toks yra santykis valios ir tų objektų, kurie jai proporcingi, t. y. žmogaus prigimtinių siekių. Taigi su viskuo, ko žmogus siekia iš prigimties, jo valia siejasi netobulai. Tobulas santykis yra daiktiškas (realiter) objekto įgijimas, siekio išbaigimas ir objekto turėjimas. Schemoje **A** dalis yra netobulas, **B** – tobulas tikslo siekimas, **C** – netobulas, **D** – tobulas priemonių siekimas.⁸⁷

* * *

Kokia vieta laisvo veiksmo schemoje tenka *liberum arbitrium*? Remiantis anksčiau rašytais Tomo tekstais, jai turėtų priklausyti **C** dalis. Kitaip tariant, ji turėtų reprezentuoti netobulą valios santykį su priemonėmis tikslui pasiekti. Deja, apie tai *Prima Secundae* nėra net užuominos. *liberum arbitrium* sąvoka tepasirodo greta pritarimo termino ir tik teologiniame diskurse: pritarimas laikomas *liberum arbitrium* veiksmu, kai žmogus siekia Dievo,⁸⁸ atsisako nuodėmės⁸⁹ ir kai Dievas išteisina žmogų.⁹⁰

Tomas nevartoja *liberum arbitrium* termino, analizuodamas pasirinkimo, svarstymo, pritarimo, įsakymo ir naudojimo funkcijas. Jis apsiriboja tik valios ir proto kategorijomis. Tuo tarpu dalis šių funkcijų ankstesniuose veikaluose buvo pristatytos kaip *liberum arbitrium* veiksmai. Ir dar. *liberum arbitrium* pradingsta ne tik iš įprastų jam funkcijų svarstymo konteksto. Šio termino nebelieka tekstuose, skirtuose laisvės problemai.

2.3. Laisvės samprata ir pokyčio Tomo mąstyme problemos sprendimas

Prima Secundae tekste funkcionuoja visos trys *Prima Pars* dalyje tyrinėtoms laisvėms: laisvė nuo prievartos, priešastinė laisvė ir laisvė nuo būtinumo. Laisvės sąvoka dažniausiai vartojama teologiniame diskurse. Laisvas tas, kuris nėra vergas ar tarnas,⁹¹ kuris pats, niekieno nevadovaujamas tvarko savo reikalus.⁹² Senąjį įstatymą Tomas vadina vergijos įstatymu,⁹³ nes jis determinuoja daugybę žmogaus veiksmų. Pačiam spręsti palikta gana nedidelė erdvė.⁹⁴ Naujasis įstatymas esąs laisvės įstatymas, suteikiantis žmogui svarstymo teisę ir pareigą, paliekantis jam pačiam spręsti, ką ir kaip daryti.⁹⁵ „Veiksmai, neprieštaraujantys tikėjimui ir neturintys būtino sąryšio su juo [...], Naujajame įstatyme nėra nei įsakyti, nei uždrausti [...]. Todėl visuose juose žmogus laisvas pats save determinuoti, ką jam daryti ir ko vengti.“⁹⁶

Priežastinės laisvės sąvoka *Prima Secundae* vartojama retai, ir, beje, tik ontologiniame diskurse. Valia esanti laisva, nes ji veikia remdamasi laisvu sprendimu (*liberum iudicium*).⁹⁷

Laisvės nuo būtinumo sąvoka susilaukia didesnio Tomo dėmesio. Ši laisvė esanti būdinga tik valiai,⁹⁸ nes ji juda pati, niekieno nedeterminuota, remdamasi proto sprendimu.⁹⁹ Tokį judėjimą Tomas vadina pasirinkimu.¹⁰⁰ Laisvę nuo būtinumo jis grindžia proto sugebėjimu kaip gėrį svarstyti daugelį atskirybių.¹⁰¹ Pasak jo, laisvės šaknis (*radix*) turi subjektą ir priešastį. Subjektas yra valia, o priešastis – protas, galintis suvokti skirtingas gėrybes ir mąstyti gėrio sąvoką skirtinguose daiktuose.¹⁰² Taip Tomas išvengia *liberum arbitrium* termino.

Taigi žmogus laisvas nuo būtinumo. Todėl jis nėra dangaus kūnų judėjimo subjektas ir gali kontroliuoti jų poveikį.¹⁰³ Todėl jis nėra visiškai valdomas aistrų ir turi laisvę jų atžvilgiu.¹⁰⁴ Dėl laisvės nuo būtinumo žmonės gali nusidėti ir sakyti: „Nenorime pažinti tavo kelių“ (plg. *Job* 21, 14).¹⁰⁵ Dėl jos jie gali pasipriešinti nuodėmei.¹⁰⁶

Prima Secundae yra dar viena laisvės samprata. Ją galima pavadinti antgamtinė laisvė.¹⁰⁷ Ji nėra prigimtinė duotybė. Tai – malonės dovana. Ji būdinga žmogui, kai šis malonės kreipiamas veikia teisingai ir visiškai laisvai daro tai, kas atitinka dieviškąjį įstatymą, bei vengia to, kas jam prieštarauja.¹⁰⁸

* * *

Libera arbitrium termino nėra nė viename iš laisvės problemai skirtų tekstų. *Prima Secundae* apie ją kalba tik aristotelinės priešastinės laisvės terminais. Vartojamos valios ir proto sąvokos. *Libera arbitrium* pasirodo teologiniame diskurse, kuriame apie valios ir proto sąveiką beveik nekalbama. Ankstesniuose veikaluose laikyta veiksmo substancijos formavimo principu *libera arbitrium*, kuriai laisvo veiksmo struktūroje buvo galima priskirti vadinamąją netobulo priemonių tikslui pasiekti siekimo sritį ir kuriai laisvės nuo būtinumo samprata buvo laikoma esminė, *Prima Secundae* išnyksta iš visų šių kontekstų.

Tačiau Tomas niekur nepaneigia ankstesnės savo pozicijos. Jis aiškiai nurodo į *Prima Pars*, kur esą visa, ką norėjo, jau aptarė ir kartotis esą neverta. Matyt, derėtų kalbėti ne apie esminį pokytį Tomo mąstyme, bet apie ryškius terminijos pokyčius, kurie žymi akcentų perkėlimą. *Libera arbitrium* yra veiksmo principas. Tuo tarpu *Prima Secundae* nėra skirta žmogiškos prigimties ar žmogaus veiksenos principų analizei. Ji kalba apie žmogaus

judėjimą į galutinį tikslą ir detaliau jį analizuoja. Tomui rūpi konkretūs žmogaus veiksmai. Jų principai lieka nuošaly. Galbūt todėl dėmesys *liberum arbitrium* taip susilpnėja.

3. *Secunda Secundae*

Secunda Secundae dalį Tomas skiria dorybėms ir ydoms. Tiesa, *Prima Secundae* tekste jis jau apie jas kalbėjo. Tačiau ten, kaip teigiama *Secunda Secundae* Prologe, tebuvęs bendro pobūdžio aptarimas, kuris nesąs labai naudingas, nes žmonių poelgiai konkretūs.¹⁰⁹ *Secunda Secundae* neria į konkretybių erdvę. Šis tekstas detaliai nagrinėja kiekvieną dorybę, po to aptaria tą dorybę atitinkančią Šventosios Dvasios dovaną ir priešingą jai ydą bei pateikia didaktinio pobūdžio pastabas. Todėl nenuostabu, kad, palyginti su visomis ke-turiomis *Summae Theologiae* dalimis (*Prima Pars, Prima Secundae, Secunda Secundae* ir *Tertia Pars*), *Secunda Secundae* yra pati didžiausia.

Matyt dėl to, kad čia krepiamasi į konkrečias situacijas, kuriose žmogus veikia, ir į konkrečias paties žmogaus būsenas, *Secunda Secundae* neskiria beveik jokio dėmesio žmogiškos veiksenos principams. Jei *liberum arbitrium* yra valios ir proto gebėjimas,¹¹⁰ t. y. tam tikra sielos galių santykio specifikacija, sprendimas apsiriboti tik proto ir valios terminais suprantamas. Kita vertus, vartojant šiuos terminus buvo galima saugiau išvingiuoti gana įtemptoje to meto intelektualinėje situacijoje Paryžiuje. Menų fakultete plintant averojistinėms, Magisteriumo akimis nepageidaujamoms pažiūroms, *liberum arbitrium* problema buvo tapusi viena aštriausią.

Taigi *liberum arbitrium* sąvoka *Secunda Secundae* dalyje vartojama dar rečiau negu *Prima Secundae*. Pati galia niekur nenagrinėjama. Tuose fragmentuose, kuriuose vartojamos pasirinkimo, svarstymo, pritarimo, priemonių tikslui pasiekti ir, pagaliau, laisvės sąvokos, *liberum arbitrium* terminas nepasirodo.

Vis dėlto, dėmesingiau pastudijavus *Secunda Secundae*, galima oponuoti požiūriui esą Tomo mąstymas laisvos žmogaus veiksenos klausimu laikui bėgant ryškiai pakito. Juk šiame, 1269–1272 metais rašytame tekste, *liberum arbitrium* grąžinama į ankstesnį jai įprastą ontologinį kontekstą. Galima numanyti, kad *liberum arbitrium* yra žmogaus veiksmų principas, nes dėl jos žmogus valdo pats save,¹¹¹ priklauso pats sau¹¹² ir yra savo veiksmų valdovas.¹¹³ Ji vėl paskelbiama galia, kurios nuosavas veiksmas yra pasirinkimas,¹¹⁴ galia, kuriai iš esmės būdinga laisvė nuo būtinumo,¹¹⁵ galia, funkcionuojanti prigimtinių žmogaus galimybių ribose.¹¹⁶

Tačiau *Secunda secundae* dalis *liberum arbitrium* atskleidžia ir nauju aspektu. Ši galia, pasak Tomo, kinta gėrio ir blogio atžvilgiu.¹¹⁷ Ji yra tiek nuodėmės, tiek gero veiksmo priešas.¹¹⁸ Ar galimybė rinktis gėrį arba blogį reprezentuoja žmogaus laisvę?

Laisvė priešinga vergystei.¹¹⁹ Bet Tomas formuluoja, kad ir gėrį, ir blogį rinkdamasis, žmogus yra tarsi vergas – nuodėmės arba dieviškojo įstatymo. Nuodėmingoje būklėje būdamas, jis patiria spaudimą nusidėti vėl ir vėl, o prigimtinis polinkis jį skatina laikytis įstatymo. Būdamas nuodėmės vergas, žmogus laisvas nuo įstatymo. Būdamas laisvas nuo nuodėmės, jis yra dieviškojo įstatymo vergas, arba Dievo tarnas.¹²⁰

Tiesa, Tomas patikslina, kad žmogaus ir nuodėmės bei žmogaus ir dieviškosios tvarkos santykis skiriasi. Pakludamas įstatymui, žmogus paklūsta prigimtinėi dispozicijai. O ją

Tomas apibrėžia labai kantiškai. Dėl savo sielos žmogus iš prigimties yra laisvas pats savyje ir yra dėl savęs paties. Jo prigimtinis protas reikalauja nepadaryti savęs kieno nors kito įrankiu ir taip, atsitraukus nuo žmogiškojo kilnumo, įpulti į gyvulišką vergystę.¹²¹ Tačiau prigimtinė sielos laisvė negali prieštarauti prigimtiniam polinkiui į teisingumą.

Vadinasi, vergystė įstatymui nepanaikina prigimtinės žmogaus sielos laisvės.¹²² Ji nėra tikroji vergystė. Tokia esanti tik vergystė nuodėmei,¹²³ kuri, pasak Tomo, priešinga dvasios laisvei.¹²⁴ Nes nuodėmė atima iš žmogaus galią visiškai disponuoti savimi, laisvai valdyti patį save. Ji paverčia jį šeiminkui priklausančiu ir jo valdomu vergu.¹²⁵

Vis dėlto tikroji laisvė yra laisvė nuo nuodėmės.¹²⁶ Žmogus iš tiesų laisvas tik tada, kai renkasi gėrį, t. y. paklūsta dieviškajam įstatymui. Tik taip jis išsaugo ir įgyvendina prigimtinį savo sielos sugebėjimą valdyti pats save.¹²⁷ Tačiau pats žmogus negali visuomet išlikti šiame kelyje. Aistros ir pirmosios nuodėmės palikimas neleidžia nekliudomai judėti į galutinį tikslą įstatymo keliu. Šie kliuviniai sumenkina proto aiškumą ir taip naikina sielos laisvę.¹²⁸ Todėl žmogui reikalinga malonės pagalba. Dieviškoji malonė dovanoja tikrą laisvę ir padaro jį Dievo sūnumi,¹²⁹ kuris nėra Jo vergas ar tarnas.

Pasak Tomo, *liberum arbitrium* dalyvauja ir vadinamajame atlyginamame veiksmo,¹³⁰ ir netgi yra vienas jo principų. Veiksmas tampa atlyginamas dėl malonės įliejamos artimo meilės (*caritas*).¹³¹ *liberum arbitrium* yra materialusis šio veiksmo principas. Prisimindamas *De Veritate* terminologiją, Tomas teigia, kad ji formuoja šio veiksmo substanciją.¹³² Tačiau *liberum arbitrium* siekia ir truputį toliau: ji yra malonės veikimo žmogaus sieloje arbitras, jai pritardama arba ją atmesdama.¹³³ Juk žmogus laisvas tikėti Dievu ar ne.¹³⁴ Todėl *liberum arbitrium* būtina žmogaus išganymui.¹³⁵

4. Tertia Pars

Tertia Pars tekste *liberum arbitrium* sąvoka pasirodo dar rečiau negu *Secunda Secundae*. Tiesa, čia ji figūruoja dviejų skyrių pavadinimuose: 18 klausimo 4 skyriaus „Ar Kristui buvo būdinga *liberum arbitrium*?“ ir 34 klausimo 2 skyriaus „Ar pirmuoju momentu, kai Kristus buvo pradėtas, Jis naudojosi *liberum arbitrium* [galia]?“ Šie tekstai reprezentuoja bendrąją *Tertia Pars* intenciją, nurodytą Prologe: „apsvarstyti visa, kas siejasi su Išganytoju ir žmonių giminei Jo teikiamomis malonėmis“, kitaip tariant, kalbėti apie patį Išganytoją, Jo įsikūnijimo paslaptį, sakramentus, kuriais siekiame išganyti, ir amžinąjį gyvenimą.¹³⁶

Laisvės klausimu šioje *Summa Theologiae* dalyje nerandame nieko nauja. Žmogaus laisvei ir laisvam veiksmui aptarti vartojama terminija tokia pati kaip *Secunda* dalyje. Pakartojamos tos pačios tezės. *liberum arbitrium* yra galia, charakterizuojanti tobulą žmogų, t. y. žmogų, visiškai išbaigtą pagal jo substancinę programą.¹³⁷ *liberum arbitrium* yra valia. Tačiau valios ir *liberum arbitrium* galios veiksmai skirtingi. Valios veiksmas yra paprastas noras, o *liberum arbitrium* – pasirinkimas. Valia siejasi su tikslu, o *liberum arbitrium* – su priemonėmis jam pasiekti.¹³⁸ Taigi *liberum arbitrium* nėra absoliučiai tapati valiai. Ji yra valios ir proto gebėjimas.¹³⁹

Kaip ir *Secunda Secundae*, čia vėl akcentuojama, kad *liberum arbitrium* kinta gėrio ir blogio atžvilgiu. Kitaip tariant, ji gali linkti į blogį, tada žmogus nusideda. Arba ji gali judėti gėrio link ir tinkamai siekti galutinio tikslo. Kintamumas gėrio ir blogio atžvilgiu yra

prigimtinė šios galios savybė, būtina žmogui šiame gyvenime.¹⁴⁰ Jos nepanaikina nei Eucharistijos sakramentas, nei malonės dovanojama artimo meilė. Jokia antgamtinė pagalba ir parama negali panaikinti žmogaus galimybės nusidėti.¹⁴¹ Šis *liberum arbitrium* galios kintamumas lemia ir paties žmogaus būseną – kintančią gėrio-blogio atžvilgiu.¹⁴²

Tačiau *liberum arbitrium* santykis su gėriu ir blogiu skiriasi. „Jos santykis su gėriu yra esmingas ir prigimtinis, o santykis su blogiu atsiranda dėl defekto ir yra priešingas prigimčiai.“¹⁴³ Tas defektas yra pačiame žmoguje. Jis nėra atsitiktinis ir neatsiranda dėl kokio nors išorinio poveikio. Tai žmogaus prigimties defektas. „Juk Dievas paliko žmogų *arbitrium* laisvėje ir prigimtiniame įstatyme [...], kad būdamas silpnas jis imtųsi įstatymo. Po to išgalėjo liga. Ne dėl įstatymo, bet dėl prigimtinio stygiaus.“¹⁴⁴ Taigi defektyvi prigimtis tuo pat metu esmingai siejasi su jai priešingu judėjimu gėrio kryptimi.

Liberum arbitrium santykis su gėriu ir su blogiu yra laisvas, neprievartinis.¹⁴⁵ Jo neveikia net prigimtinio polinkio būtinumas. „Pati valios galia yra prigimtinė ir seka prigimtį būtinai.“ Todėl prigimtinis, pasak Tomo, gali būti vadinamas tik paprastas noras. Tuo tarpu *liberum arbitrium* veiksmas nesąs nei prigimtinis, nei būtinas.¹⁴⁶

Liberum arbitrium yra malonės bendradarbis.¹⁴⁷ Malonė negalinti veikti be *liberum arbitrium* judesio.¹⁴⁸ Pavyzdžiui, jos veikimo nepakanka įlieti tikėjimą į žmogaus sielą, jos nepakanka nedoram žmogui išteisinti. Tam būtinas paties žmogaus *liberum arbitrium* judesys.¹⁴⁹

Taigi atrodo, kad *Tertia Pars* tekste Tomo pozicija *liberum arbitrium* klausimu, palyginti su ankstyvaisiais tekstais, nepakito ir iš esmės liko tokia pati.

Tiesa, šioje *Summa* dalyje yra vienas fragmentas, kuriame galbūt galima išžvelgti neva naują žmogaus disponavimo galutiniu tikslu idėją: „Pats nusigręžimas nuo Dievo turi tikslo statusą, kiek to siekiama laisvai. Pagal *Jer 2*[,20]: ‘Tu jau seniai sulaužei savo jungą, sutraukei savo pančius, tardama ‘Netarnausiu!’ Taigi kiek žmogus nusidėdamas artėja į šį tikslą, tiek jam vadovauja ir jį valdo šėtonas.“¹⁵⁰

Tačiau šis fragmentas kalba ne apie laisvę, o apie pavaldumą šėtonui, apie vergystę jam. Taigi ar ši „galimybė“ galėtų būti laikoma disponavimu galutiniu tikslu ir reprezentuoti aukščiausią žmogaus subsistencijos pakopą?

Kita vertus, abejotina, ar nusigręžęs nuo Dievo bei sąmoningai paklusęs šėtono valdžiai žmogus renkasi kitą negu Dievas galutinį tikslą. Jam gal ir atrodo, kad jis renkasi kažką kita. Bet tai tėra iliuzija. Prigimtinis ir būtinis galutinio tikslo siekis yra prigimtinis ir būtinis kryptingas judėjimas Dievo link. Tegul kartais nesąmoningas, tegul kartais – įsivaizduojant, kad judi priešinga kryptimi. Žmogus neištrūksta iš bendrosios prigimtinės linkmės, vadinamos laimės siekimu. Jo galioje tėra šios pernelyg bendros linkmės determinavimas.

Tad vargu ar galima kalbėti apie reikšmingą pokytį Tomo mąstyme laisvos žmogaus veiksenos klausimu ir jo gyvenimo pabaigoje, t. y. 1272 – 1274 metais, kuriais datuojama *Tertia Pars*.

Išvados

1. Vėlyvajam Tomo kūrybos laikotarpiui priskiriamose *Secunda* ir *Tertia* dalyse *liberum arbitrium* išnyksta iš jai įprasto ontologinio diskurso ir įauga į žmogaus ir Dievo santykio aiškinimą, t. y. į teologinį diskursą, nes a) Tomas visą savo mokymą apie žmogų stato ant

teleologinio pamato ir b) tiek *Prima Secundae*, tiek *Secunda Secundae* ir *Tertia Pars* tekstų problematika eliminuoja būtinybę kalbėti apie laisvo veiksmo principų lygmenį – taigi apie *liberum arbitrium*, – nes kreipiasi į konkrečią žmogaus veikseną ir sprendžia praktinius klausimus, kuriems valios ir proto terminų visiškai pakanka. Galiausiai *Secunda Secundae* dalyje *liberum arbitrium* grįžta į jai įprastą ontologinį kontekstą. Taigi *Summa Theologiae* analizė rodo, kad pokyčio Tomo mąstyme žmogaus laisvės klausimu teoretikų argumentai nėra pagrįsti.

2. Tomo minties evoliucionavimą voliuntarizmo linkme paneigia *Prima Secundae* tekste esanti detali laisvo žmogaus veiksmo struktūros analizė. Ji rodo abipusę abiejų sielos galių – valios ir proto – sąveiką, jų darnų ir tolygų funkcionavimą kiekviename elementariame laisvo veiksmo ontologiniame etape.

3. *Liberal arbitrium* galia nesiekia taip toli ir nereprezentuoja žmogaus galimybės disponuoti galutiniu tikslu: pasirinkti jį ar nepasirinkti. Tiek sąmoningas Dievo ieškojimas ir Jo siekimas, tiek nusigręžimas nuo Jo tėra priemonės galutiniam tikslui pasiekti, ne pats tikslas. Abiem atvejais žmogus išlieka šio tikslo linkmėje. Jis jos nesirenka. Ji grindžia kiekvieną jo pasirinkimą.

NUORODOS

- ¹ Šulcienė L. Žmogaus laisvės samprata šv. Tomo Akviniečio veikale *Summa Theologiae* (I) // Soter. Kaunas. Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2007. Nr. 21 (49). P. 31–42.
- ² Išsamus tyrinėjimas, skirtas pokyčio Tomo mąstyme teorijai, paskelbtas: Šulcienė L. Tomo Akviniečio žmogaus laisvės teorijos tyrimai XX amžiuje (II) // Problemos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2001. Nr. 60. P. 79–89.
- ³ Visus šiame straipsnyje cituojamus Tomo tekstus iš lotynų kalbos vertė straipsnio autorė. Straipsnyje vartojami šie Tomo veikalai ir jų dalis žymintys trumpiniai:
SCG, ... = *Summa contra Gentiles, liber ...* – „Sąvadas prieš pagonis“.
ST = *Summa Theologiae* – „Teologijos sąvadas“.
ST I-II = *Prima Secundae Partis Summae Theologiae* – pirmoji antrosios *ST* dalies dalis.
ST II-II = *Secunda Secundae Partis Summae Theologiae* – antroji antrosios *ST* dalies dalis.
ST III = *Tertia Pars Summae Theologiae* – trečioji *ST* dalis.
DV = *Quaestio disputata: De Veritate* – diskutuojamas klausimas „Apie tiesą“.
pr = *prologus* – veikalo dalies ar klausimo prologas.
a = *articulum* – skyrius.
ag = *argumentum articuli* – skyriaus pradžioje išdėstytas argumentas, prieštaraujantis skyriuje dėstomai tezei.
c = *corpus articuli* – pagrindinė skyriaus dalis (*Respondeo*).
ad = *responsio ad argumentum* – atsakymas į skyriaus pradžioje pateiktą, Tomo tezei prieštaraujantį argumentą..
cp = *capitulum* – skyrius.
n = skirsnis *in capitulo*.
⁴ *ST I-II*, q. 1, *pr*; q. 6, *pr*.
⁵ *ST I-II*, q. 1, a. 1, c.
⁶ *ST I-II*, q. 6, *pr*.
⁷ „Kadangi žmogiškais vadinami valingi veiksmai, juos reikia apsvarstyti jų valingumo požiūriu“ (*ST I-II*, q. 6, *pr*).
⁸ *ST I-II*, q. 3, a. 4, ad 2. Tomas daugelyje vietų teigia, kad esmingas valios objektas yra tikslas (*ST I-II*,

- q. 1, a. 1, c; ad 2; a. 2, ad 3; a. 3, c; q. 9, a. 3, c; q. 11, a. 1, ad 1; q. 19, a. 2, ad 2; q. 20, a. 1, c; q. 72, a. 3, c; q. 73, a. 6, c).
- ⁹ ST I-II, q. 49, *pr.*
- ¹⁰ ST I-II, q. 1, a. 1, c; a. 2, c.
- ¹¹ ST I-II, q. 21, a. 4, ad 2; q. 75, a. 2, c; q. 114, a. 1, c; a. 9, c; ad 2.
- ¹² ST I-II, q. 1, a. 1, c; a. 2, c; q. 77, a. 6, c
- ¹³ ST I-II, q. 113, a. 7, ad 4.
- ¹⁴ ST I-II, q. 17, a. 1, ad 2.
- ¹⁵ ST I-II, q. 109, a. 2, ad 1.
- ¹⁶ ST I-II, q. 17, a. 1, ad 2.
- ¹⁷ ST I-II, q. 113, a. 6, c.
- ¹⁸ ST I-II, q. 5, a. 5, ad 1; q. 77, a. 8, ad 3; q. 109, a. 6, ad 1; q. 113, a. 5, c; a. 6, c; a. 7, ad 2; a. 8, c.
- ¹⁹ ST I-II, q. 12, a. 4, c; q. 109, a. 6, ad 4; q. 112, a. 2, c; a. 3, c.
- ²⁰ ST I-II, q. 114, a. 9, c.
- ²¹ ST I-II, q. 79, a. 1, ad 3; a. 2, sc; c; q. 113, a. 5, c; a. 6, c; a. 7, ad 2; a. 8, c.
- ²² Žr. min. str. *Šulcienė L.* Tomo Akviniečio žmogaus laisvės teorijos tyrimai XX amžiuje (II).
- ²³ Žr. *Šulcienė L.* Šv. Tomas Akvinielis, žmogaus laisvės klausimas ir intelektualiniai konfliktai Parvyžiuje 1269–1277 metais // Soter. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2004. Nr. 14 (42). P. 233–243.
- ²⁴ Ankstesniuose veikaluose pasirinkimas, svarstymas ir pritarimas buvo priskirti *liberum arbitrium* kaip jos veiksmai: pasirinkimas – DV, q. 24, a. 5, c; a. 12, c; ad 6; SCG, I, cp. 88, n. 4; SCG, IV, cp. 95, n. 7; ST I, q. 22, a. 2, ad 4; q. 62, a. 8, ad 3; q. 63, a. 1, ad 4; q. 83, a. 2, sc; a. 3, c; ad 2; a. 4, c; svarstymas – DV, q. 24, a. 12, c; ad 6; ST I, q. 22, a. 2, ad 4; q. 83, a. 1, sc; pritarimas – DV, q. 24, a. 12, ad 3.
- ²⁵ 14 klausime, analizuojančiame svarstymą, pirmai ir antrai problemai atskiri skyriai nėra skirti. Bet *Prima Secundae* Tomas ne kartą teigia, kad svarstymas yra proto veiksmas (ST I-II, q. 14, a. 1, c; ad 1; q. 57, a. 5, c; a. 6, c; q. 59, a. 2, ad 3; q. 68, a. 4, c). Be to, 17 klausime nėra atskiro skyriaus, skirto trečiajai problemai. Bet Tomui atrodo savaime suprantama, kad įsakymas yra funkcija, tarpininkaujanti tikslų ir priemonių jiems pasiekti sritims. Jo pateikiami pavyzdžiai: menas, kuris yra tarsi tikslas, įsako tiems dalykams, kurie yra priemonės tikslui pasiekti (ST I-II, q. 8, a. 2, ad 3; q. 9, a. 1, c; q. 84, a. 3, c); įprotis, kuris yra tarsi tikslas, įsako įpročiams, susijusiems su priemonėmis jam pasiekti (ST I-II, q. 114, a. 4, ad 1). Pasak Tomo, panašiai yra laisvo veiksmo atveju. Valia nori tikslo. Šis noras išjudina įprotį „įsakyti priemonę tikslui pasiekti“, t. y. įsakyti vykdyti veiksmą, kuris leidžia pasiekti norimą tikslą (ST I-II, q. 90, a. 1, ad 3). Vadinas, įsakymas funkcionuoja tik priemonių tikslui pasiekti erdvėje.
- ²⁶ ST I-II, q. 13, a. 3, c; ad 1; ad 2; a. 4, c; a. 6, c.
- ²⁷ ST I-II, q. 13, a. 6, c.
- ²⁸ ST I-II, q. 14, a. 2, c; ad 1.
- ²⁹ ST I-II, q. 15, a. 3, c.
- ³⁰ Žr. 25 išnašą.
- ³¹ ST I-II, q. 16, a. 3, c.
- ³² N. B. Renkamės, svarstome ir įsakome tik tokius veiksmus, kurie yra mūsų galioje (ST I-II, q. 13, a. 5, c; ad 1; q. 14, a. 3, c; q. 17, a. 5, sc; a. 6, c; a. 7, c).
- ³³ Pasirinkimo sąvoką Tomas vartoja kalbėdamas tiek apie Dievo įstatymų vykdymą, tiek apie blogą veiksmą ar nuodėmę (ST I-II, q. 74, a. 8, c; q. 78, a. 1, c; ad 3; a. 2, c; a. 3, ad 4; q. 88, a. 3, c).
- ³⁴ ST I-II, q. 78, a. 3, ad 4.
- ³⁵ Nuodėmės ir dorybės keliai nėra tolygios alternatyvos, siekiant galutinio tikslo. Nuodėmė yra neteisingas kelias, o galutiniam tikslui pasiekti „reikia valios teisingumo“ (ST I-II, q. 4, a. 4, c). Štai Tomo šios tezės įrodymas. Tikslo ir priemonių jam pasiekti santykis esąs toks, kaip formos ir materijos: „Kaip materija gali šlietis prie formos tik būdama tam tikroj deramoje daroje su ja, taip tikslo siekiama tik tam tikru deramu jį atitinkančiu būdu. Todėl palaimą galima pasiekti tik turint taisyklingą valią“ (ST I-II, q. 4, a. 4, c). Palaimai pasiekti reikia laikytis įstatymo. Jei jo nebūtų, visos priemonės

tiksliui pasiekti būtų indiferentiškos galutinio tikslo atžvilgiu. Nuodėmė yra tik dėl įstatymo buvimo. Tik dėl jo yra ir dorybė.

³⁶ Žr. Šulcienė L. Žmogaus laisvės samprata šv. Tomo Akviničio veikale *Summa theologiae* (I).

³⁷ *ST I-II*, q. 14, a. 1, c.

³⁸ Šiame kontekste proto ir intelekto sąvokos vartojamos sinonimiškai.

³⁹ *ST I-II*, q. 58, a. 5, ad 1.

⁴⁰ *ST I-II*, q. 14, a. 1, c.

⁴¹ *ST I-II*, q. 15, a. 1, c.

⁴² *ST I-II*, q. 74, a. 7, ad 1.

⁴³ *ST I-II*, q. 13, a. 1, c.

⁴⁴ *ST I-II*, q. 17, a. 1, c.

⁴⁵ *ST I-II*, q. 16, a. 1, c.

⁴⁶ *ST I-II*, q. 14, a. 1, ad 1.

⁴⁷ *ST I-II*, q. 13, a. 2, ad 1.

⁴⁸ *ST I-II*, q. 13, a. 2, c.

⁴⁹ *ST I-II*, q. 13, a. 6, c; ad 3.

⁵⁰ *ST I-II*, q. 15, a. 2, c.

⁵¹ *ST I-II*, q. 15, a. 4, c.

⁵² *ST I-II*, q. 16, a. 2, c.

⁵³ *ST I-II*, q. 14, a. 1, ad 1. Nors ir netiesiogiai, valios ir proto santykį Tomas gretina ir su kita – potencijos ir akto – perskyra (*ST I-II*, q. 9, a. 6, c; q. 10, a. 1, ad 2), bet retai.

⁵⁴ *ST I-II*, q. 15, a. 3, c.

⁵⁵ *ST I-II*, q. 13, a. 3, ad 1.

⁵⁶ *ST I-II*, q. 14, a. 1, c; a. 4, c; ad 1.

⁵⁷ *ST I-II*, q. 14, a. 5, c.

⁵⁸ *ST I-II*, q. 14, a. 4, ad 2. Pavyzdžiui, tose srityse, kur „veiksmas atliekamas determinuotomis priemonėmis, siekiant determinuotų tikslų“: „[r]ašytojas nesvarsto, kaip rašyti raides“. Arba tada, „kai nėra labai svarbu, kaip atlikti veiksmą, o siekti tikslo beveik niekas netrukdo“ (*ST I-II*, q. 14, a. 4, c).

⁵⁹ *ST I-II*, q. 14, a. 1, ad 2.

⁶⁰ *ST I-II*, q. 13, a. 1, ad 2.

⁶¹ *ST I-II*, q. 15, a. 3, ad 3; a. 4, ad 2.

⁶² *ST I-II*, q. 15, a. 1, c; a. 2, c; a. 3, c.

⁶³ *ST I-II*, q. 15, a. 1, ad 3.

⁶⁴ *ST I-II*, q. 13, a. 1, ad 2; q. 14, a. 1, c.

⁶⁵ *ST I-II*, q. 13, a. 2, c.

⁶⁶ *ST I-II*, q. 13, a. 2, ad 1.

⁶⁷ *ST I-II*, q. 15, a. 3, ad 3.

⁶⁸ *ST I-II*, q. 13, a. 3, ad 1.

⁶⁹ *ST I-II*, q. 13, a. 4, c.

⁷⁰ *ST I-II*, q. 13, a. 5, c.

⁷¹ *ST I-II*, q. 17, a. 1, c.

⁷² *ST I-II*, q. 17, a. 2, c.

⁷³ *ST I-II*, q. 17, a. 5, c.

⁷⁴ *ST I-II*, q. 17, a. 7, c.

⁷⁵ *ST I-II*, q. 17, a. 6, c.

⁷⁶ *ST I-II*, q. 17, a. 8, c.

⁷⁷ *ST I-II*, q. 17, a. 9, c; ad 2.

⁷⁸ *ST I-II*, q. 16, a. 1, c; a. 4, ad 1; q. 17, a. 3, c.

- ⁷⁹ „Juk žmogus nesinaudoja lazda pirm negu ką nors su ja veikia“ (ST I-II, q. 17, a. 3, c).
- ⁸⁰ ST I-II, q. 16, a. 2, c; ad 1.
- ⁸¹ Kai spekuliatyviai samprotaujama, valia kaip įrankiu naudojasi spekuliatyvuoju protu: ji prijungia spekuliatyvųjį protą prie sprendimo veiksmo (ST I-II, q. 16, a. 1, ad 3). Lygiai taip valia naudojasi ir *liberum arbitrium* galia (ST I-II, q. 113, a. 3, c; ad 2).
- ⁸² ST I-II, q. 13, a. 4, c.
- ⁸³ ST I-II, q. 15, a. 3, ad 2.
- ⁸⁴ ST I-II, q. 16, a. 2, ad 1; a. 3, sc; c.
- ⁸⁵ ST I-II, q. 16, a. 3, ad 2.
- ⁸⁶ ST I-II, q. 16, a. 3, ad 3.
- ⁸⁷ ST I-II, q. 16, a. 4, c.
- ⁸⁸ ST I-II, q. 113, a. 3, sc.
- ⁸⁹ ST I-II, q. 113, a. 7, ad 1.
- ⁹⁰ ST I-II, q. 111, a. 2, ad 2.
- ⁹¹ ST I-II, q. 105, a. 2, ad 10, a. 4, ad 3; a. 5, c.
- ⁹² ST I-II, q. 105, a. 4, c.
- ⁹³ ST I-II, q. 108, a. 4, c.
- ⁹⁴ ST I-II, q. 108, a. 1, c.
- ⁹⁵ ST I-II, q. 108, a. 4, c.
- ⁹⁶ ST I-II, q. 108, a. 1, c.
- ⁹⁷ ST I-II, q. 26, a. 1, c.
- ⁹⁸ ST I-II, q. 10, a. 4, ad 1.
- ⁹⁹ ST I-II, q. 73, a. 6, c.
- ¹⁰⁰ ST I-II, q. 13, a. 6, c; ad 1.
- ¹⁰¹ ST I-II, q. 13, a. 6, c.
- ¹⁰² ST I-II, q. 17, a. 1, ad 2.
- ¹⁰³ ST I-II, q. 9, a. 5, ad 3.
- ¹⁰⁴ ST I-II, q. 10, a. 3, c; ad 2.
- ¹⁰⁵ ST I-II, q. 29, a. 5, c; plg., ST I-II, q. 76, a. 3, c; a. 4, c.
- ¹⁰⁶ ST I-II, q. 80, a. 3, c.
- ¹⁰⁷ „Kadangi [...] Šventoji Dvasia nepavaldi įstatymui, kaip jam nepavaldus ir Sūnus, kai Šventosios Dvasios atlikti žmogaus darbai laikomi esą veikiau Šventosios Dvasios, o ne paties žmogaus, tokie darbai, kiek jie yra Šventosios Dvasios, įstatymui nepavaldūs. Tai liudija Apaštalas II [laiške] Korintiečiams 3[1,16]: „Kame gi viešpaties Dvasia, ten yra laisvė“ (ST I-II, q. 93, a. 6, ad 1).
- ¹⁰⁸ ST I-II, q. 108, a. 1, ad 2.
- ¹⁰⁹ ST II-II, pr.
- ¹¹⁰ ST II-II, q. 52, a. 1, ad 3; q. 95, a. 5, c. *Liberum arbitrium* nėra jokia kita galia, tik valia (ST II-II, q. 24, a. 1, ad 3), kurią grindžia protas (ST II-II, q. 10, a. 12, c; q. 95, a. 5, c).
- ¹¹¹ ST II-II, q. 64, a. 5, ad 3.
- ¹¹² ST II-II, q. 10, a. 12, c.
- ¹¹³ ST II-II, q. 50, a. 2, c.
- ¹¹⁴ ST II-II, q. 24, a. 1, ad 3; q. 137, a. 4, c.
- ¹¹⁵ ST II-II, q. 95, a. 5, c.
- ¹¹⁶ ST II-II, q. 64, a. 5, ad 3; q. 137, a. 4, c.
- ¹¹⁷ ST II-II, q. 14, a. 3, ad 3; q. 19, a. 11, c; q. 24, a. 11, c; q. 137, a. 4, c.
- ¹¹⁸ ST II-II, q. 14, a. 4, c; q. 18, a. 4, ad 3; q. 165, a. 1, ad 2.
- ¹¹⁹ „Laisvas tas, kuris yra savęs paties priežastis [...]. Vergas tas, kuris veikia ne kaip savęs paties priežastis, bet tarsi judinamas iš išorės“ (ST II-II, q. 19, a. 4, c); plg., ST II-II, q. 122, a. 4, ad 3; q. 183, a. 1, sc.

- ¹²⁰ ST II-II, q. 183, a. 4, c.
- ¹²¹ ST II-II, q. 64, a. 2, ad 3; q. 108, a. 4, ad 1.
- ¹²² ST II-II, q. 44, a. 1, ad 2; q. 88, a. 4, ad 1; q. 186, a. 5, ad 5.
- ¹²³ ST II-II, q. 183, a. 4, c.
- ¹²⁴ ST II-II, q. 147, a. 3, ad 2.
- ¹²⁵ ST II-II, q. 189, a. 6, ad 2.
- ¹²⁶ ST II-II, q. 183, a. 4, c.
- ¹²⁷ „Dievas paliko žmogų savo svarstymų valdžioje ne ta prasme, kad leido jam daryti, ką nori, bet kad tai, ką daro, jis darytų ne priverstas prigimtinio būtinumo, kaip proto neturintys gyvūnai, o laisvai pasirinkdamas dėl savo paties svarstymo“ (ST II-II, q. 104, a. 1, ad 1).
- ¹²⁸ ST II-II, q. 132, a. 2, sc; q. 157, a. 4, c. Tomas netgi pakartoja, nors ir nuosaukia, Grigaliaus Nysiečio mintį – esą aktyvusis žmogaus gyvenimas yra vergo gyvenimas, o kontempliatyvusis – laisvojo (ST II-II, q. 182, a. 1, ad 2) – ir teigia, kad kontempliatyvusis gyvenimas laiduoja laisvesnę žmogaus sielos būseną, nes jį gyvenant žmogaus nebesaisto į vergystę vedantis aktyviajam gyvenimui būdingas džiaugsmas kūniškais dalykais (ST II-II, q. 152, a. 2, c).
- ¹²⁹ ST II-II, q. 10, a. 10, c; q. 104, a. 5, ad 1; q. 184, a. 4, ad 2. Tačiau „[i]r malonės sustiprinta *liberum arbitrium* negali visam laikui būti tvirta gėryje“ (ST II-II, q. 137, a. 4, c).
- ¹³⁰ „Mūsų veiksmai atlyginami tiek, kiek jie kyla iš *liberum arbitrium*, kuri per malonę judinama Dievo. Kiekvienas žmogiškas veiksmas, pavaldus *liberum arbitrium*, jei nukreiptas į Dievą, gali būti atlyginamas“ (ST II-II, q. 2, a. 9, c).
- ¹³¹ ST II-II, q. 2, a. 9, ad 1; ad 2.
- ¹³² ST II-II, q. 2, a. 9, ad 2.
- ¹³³ ST II-II, q. 24, a. 10, ad 3.
- ¹³⁴ ST II-II, q. 10, a. 8, c; ad 3.
- ¹³⁵ ST II-II, q. 52, a. 1, ad 3.
- ¹³⁶ ST III, *pr.*
- ¹³⁷ ST III, q. 34, a. 2, sc; q. 68, a. 2, c; a. 10, c.
- ¹³⁸ ST III, q. 18, a. 4, sc; c.
- ¹³⁹ ST III, q. 34, a. 2, c.
- ¹⁴⁰ ST III, q. 87, a. 2, c; q. 89, a. 4, ad 3.
- ¹⁴¹ ST III, q. 79, a. 6, ad 1; ad 2; q. 84, a. 10, c.
- ¹⁴² ST III, q. 63, a. 5, ad 1; q. 79, a. 6, ad 1; q. 86, a. 1, c;.
- ¹⁴³ ST III, q. 34, a. 3, ad 1.
- ¹⁴⁴ ST III, q. 1, a. 5, c.
- ¹⁴⁵ ST III, q. 44, a. 3, ad 1.
- ¹⁴⁶ ST III, q. 18, a. 1, ad 3.
- ¹⁴⁷ ST III, q. 86, a. 4, ad 2.
- ¹⁴⁸ ST III, q. 87, a. 2, c; q. 88, a. 2, c.
- ¹⁴⁹ ST III, q. 8, a. 3, ad 1; q. 42, a. 3, ad 1; q. 52, a. 7, c; q. 72, a. 9, ad 3; q. 85, a. 6, c; ad 3; q. 86, a. 6, ad 1; q. 89, a. 2, c.
- ¹⁵⁰ ST III, q. 8, a. 7, c.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Divi Thomae Aquinatis Summa Theologica. Editio aurea numismate donata a Summo Pontifice Leone XIII. Roma. 1888–1903.
2. Prima Pars et Prima Secundae – textus Leoninus. Editio Marietti. Torino, 1948.
3. Secunda Secundae et Tertia Pars – textus Leoninae 1985-1905 (CD-ROM). T. 8-12.

Lina ŠULCIENĖ

THE CONCEPTION OF HUMAN FREEDOM IN ST. THOMAS AQUINAS WORK *SUMMA THEOLOGIAE* (II)

S u m m a r y

The article continues the analyses of St. Thomas Aquinas' conception of human freedom in his most important work *Summa theologiae*. It consistently researches the *Summa* in the same way as in the first part of this article. Three *Summa*'s parts are analyzed – *Prima Secundae*, *Secunda Secundae* and *Tertia Pars*. The article steps over chronological mark that is pointed out by theoreticians arguing the change of Thomas' reasoning on the issue of human freedom (D.O.Lottin and B. Lonergan). According to them, namely *Prima Secundae* and another late text – the 6th question of *De Malo* – represent changed Thomas' reasoning on the issue of human freedom in comparison with early-middle and late periods of his work.

The purpose of the article is to analyze further the Aquinas' conception of human freedom, the nature and action of power of *liberum arbitrium* and free will as well as to find out whether the arguments of change theoreticians are grounded. According to them, the concept '*liberum arbitrium*' „disappears“ from its usual and even essential ontological discourse in Thomas' late texts, and while analyzing the interaction of reason and will in the free action he attributes greater importance to the will compared with the reason, and so he moves towards voluntarism.

In fact, initial analysis of *Prima Secundae* shows that *liberum arbitrium* has no a proper place there. Only indirect remarks allow to presume its importance in the moral action. Thomas just fragmentarily repeats the set of definitions known from *Prima Pars*, such as: *liberum arbitrium* is a reason of ruling actions of human being himself, the principle of moving; it is the faculty of the will and reason; it essentially has to be treated as wish, or the will, but grounded by reason, or by consideration of reason (*deliberatio rationis*); so it has to be described as free decision arising from reason. But the notion of *liberum arbitrium* almost does not appear in the ontological reasoning of *Prima Secundae*. Thomas does not use it analyzing the functions of free act, such as choice, consideration, acceptance, command and usage. He limits himself just to notions of will and reason. Meanwhile, a part of these functions was represented as the actions of *liberum arbitrium* in earlier works of Thomas. *liberum arbitrium* disappears from the texts on reasoning of its functions. This concept is also absent in the texts dedicated to the problem of freedom which is described only by the terms of Aristotelian causal freedom (the notions of will and reason are used). It is surprising that the notion of *liberum arbitrium* grows into the explanation of relationship between the human being and God and totally disappears from ontological structures that were attributed to it as essential in *Prima Pars*.

However there is a lack of arguments for thesis of new conception of *liberum arbitrium* in late Thomas' texts. First of all, Thomas never denies his former position. He clearly refers to *Prima Pars* where, as he puts it, everything has already been discussed and there is no need to repeat it.

The analysis of choice of the final end and means to achieve it (though notion of *liberum arbitrium* is not used there) proves that *liberum arbitrium* is related to the means to reach the final end and is not in the command of it. Thomas talks about *liberum arbitrium* as the principle of seeking for God and sin. But he relates this power with a quality of contingent particularity, i.e. human act. This quality is named as modus of action which is a contingent particularity as well. Therefore, it can not have the status of the final end. Thus, *liberum arbitrium* while initiating the modus of act, though it forms the relationship between the human being and God, remains subordinate to the direction of the final end. The sin does not deny the seeking of the final end. The basic and natural seeking of the final end grounds the choice of the sin. Either by seeking for God or sinning the human being remains in the direction of this end. He does not choose it. It grounds his every choice.

Presumably, it is correct to talk not about essential changing of Thomas' thinking on the issue of human freedom, but about distinct change in terminology. Because:

1. *Prima Secundae* is not meant for the analysis of human nature or principles of human action. It places the whole teaching about human being on the teleological foundation. And probably that is why *liberum arbitrium* disappears from ontological discourse that is so essential to it and grows into religious explanation of relationship between human being and God, belonging to theological discourse.

2. In *Secunda Pars* and *Tertia Pars* Thomas talks about human movement to the final end and analyses it in detail. He is concerned with precise human acts. Their principles remain out-of-bounds. The context eliminates

the necessity to speak at the level of principles, for it urges to speak of a concrete free action, and the notions of will and reason are satisfactory to explain it. Thus the attention to *liberum arbitrium* becomes so weak. Thomas dedicates *Secunda Secundae* to virtues and vices. He takes interest in a concrete situation where a human being acts and concrete states of the human being himself. Most probably this is why *Secunda Secundae* almost does not take any notice of principles of human action. The notion of *liberum arbitrium* is used even less often than in *Prima Secundae*.

3. On the other hand, by using notions of will and reason it was safe to keep balance in a rather tense intellectual situation in Paris at that time. The problem of *liberum arbitrium* was one of the most urgent because of the spread of averroistic standpoints which was so undesirable in the eyes of Magisterium.

4. While studying *Secunda Secundae* more assiduously one can notice how *liberum arbitrium* comes back to the previous ontological context relevant to it. It is a principle of human acts, because through it a human being rules himself, belongs to himself and is the ruler of his acts; again Thomas declares it to be the power proper act of which is the choice; that freedom from necessity is essential to it, and it operates in the boundaries of human natural possibilities. *Liberum arbitrium* also unfolds in a new light in *Secunda Secundae*. This power, according to Thomas, changes in good and evil aspects. It is the cause of good act as well as of sin. *Liberum arbitrium* participates in the so called rewardable act as its material principle. But *liberum arbitrium* seeks further than that. It is an arbiter of operating of grace in the human soul, by admitting or rejecting it. So *liberum arbitrium* is necessary for the saving of the human being.

5. Thomas' position in *Tertia Pars* on the issue of *liberum arbitrium* does not change as compared to earlier texts and essentially remains the same.

6. The analysis of questions 13-17 of *Prima Secundae* reveals a particularly detailed Thomas' ontological and chronological structure of free human act. It depicts dynamics of interaction of two principles of the act, of two powers of the soul that are will and reason. Reason and will function harmoniously in every elementary ontological stage of free act of human being. Both powers of the soul equally participate in free human act. That is why Thomas' reasoning about moral act of human being is considered to be neither voluntaristic nor intellectual. He speaks about equal importance of reason and will.

The analysis of *Summa Theologiae* shows that arguments of theoreticians for the change of Thomas' thinking are not reasonable. It is hardly possible to talk about significant change in Thomas's thinking on the subject of free human action.

Gauta: 2007 03 23

Parengta: 2007 06 20

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: šv. Tomas Akvinietis, *Summa Theologiae*, žmogaus laisvė, protas ir valia, *liberum arbitrium*, valios laisvė.

KEY WORDS: St. Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, human freedom, intellect and will, *liberum arbitrium*, freedom of the will.

Lina ŠULCIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė (2000 m.), docentė KTU Filosofijos ir kultūrologijos katedroje. Adresas: Gedimino 43, Kaunas. El. paštas: lina.sulciene@ktu.lt.

Lina ŠULCIENĖ – doctor degree (2000) in Philosophy, docent at the Department of Philosophy and Cultural sciences of Kaunas Technology University, e-mail: lina.sulciene@ktu.lt.